

УДК 159.920.2:319

О. Г. Васютинська

здобувач кафедри диференціальної та спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ПАСІОНАРНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена стану розробленості проблеми особистісної пасіонарності. Пасіонарність розглядається як сукупність властивостей психіки та якостей особистості, що забезпечують її активну життєву позицію, спрямовані на вдосконалення особистості і суспільства, базуються на особистісній активності і мають суспільну значущість: цілеспрямованість, здібність до подолання перешкод і до наднапруги, комплементарність, адаптивність, розвинену інтуїцію, конструктивну агресивність і зрілу емоційність. В дослідженні пасіонарності виділяються біогенетичний, психофізіологічний, загальнопсихологічний, диференціальний, психоаналітичний, гендерний, психолого-педагогічний підходи та дослідження пасіонарності як чинника девіантної поведінки.

Ключові слова: пасіонарність, особистісний потенціал, характерологічна домінанта, життєстійкість особистості.

Асиміляція в сучасному науковому просторі української психології багатьох інноваційних дефініцій, до яких ми відносимо поняття пасіонарності, суттєво збагатить науку та дозволить поглибити розуміння процесу становлення психологічно зрілої особистості. Фундаментальні основи пасіонарної теорії етногенезу були закладені Л. М. Гумільовим [1]. Значення цього наукового відкриття для світової науки є величезним та до кінця не оціненим. Спираючись на системний метод емпіричного узагальнення фактів, Л. М. Гумільов довів, що етнос як колективна форма виду *Homo* — об'єктивне явище природи, а утворення нових етносів ініціюється появою в популяції енергійних, ініціативних, пристрасних, вольових людей, що додають групі нового імпульсу поведінки. Цей імпульс отримав назву «пасіонарність», а її носії, відповідно, були названі «пасіонаріями». Актуальність даної теорії є очевидною та перспективною для сучасної психології, оскільки, на наш погляд, за допомогою пасіонарної теорії можна не тільки краще розуміти сьогодення сучасної особистості, основні витоки та мотиви її активності, але й прогнозувати її майбутнє. Але, на жаль, психологічних досліджень, в яких би досліджувалася природа пасіонарності особистості, в науці бракує.

В нашому теоретико-емпіричному дослідженні предприйнята спроба осмислення явища пасіонарності саме як психологічного феномену, оскільки сам засновник теорії пасіонарності, Л. М. Гумільов, не зробив самостійних досліджень пасіонарності (хоча в його наукових працях безліч згадок про пасіонарність і пасіонаріїв), а надані визначення, на наш погляд, є неоднозначними та спірними. Він називав пасіонаріями людей енергійних,

активних, емоційних, але нічого не казав про конкретні риси характеру або властивості темпераменту, які й складають основу пасіонарності.

Ми розглядаємо пасіонарність як сукупність властивостей психіки та якостей особистості, які забезпечують її активну життєву позицію, спрямовані на вдосконалення особистості і суспільства, базуються на особистісній активності і мають суспільну значущість: цілеспрямованість, здібність до подолання перешкод і до наднапруги, комплементарність, адаптивність, розвинену інтуїцію, конструктивну агресивність і зрілу емоційність. Фактично пасіонарність — підвищене прагнення особистості до активної діяльності, найчастіше спрямоване на суспільні цілі. Негативними проявами пасіонарності можуть бути схильність до надситуативної активності та ургентної адикції.

Аналіз нечисленних досліджень у цьому напрямку дозволяє нам виділити наступні напрямки у вивченні пасіонарності особистості: біогенетичний (Л. М. Гумільов, К. П. Іванов); психофізіологічний (Л. Л. Васильєв, М. В. Голіков, Л. П. Павлова); загальнопсихологічний (В. О. Мічурин, В. М. Русалов); диференціальний підхід (Л. М. Гумільов); психоаналітичний (І. С. Зіміна, К. Фрумкін); гендерний (Л. М. Гумільов, В. В. Розанов); психолого-педагогічний (І. С. Зіміна); дослідження пасіонарності як чинника девіантної поведінки (Д. Г. Давидов).

Зупинимося коротко на кожному з означених підходів.

Біогенетичний підхід в дослідженні пасіонарності (Л. М. Гумільов, К. П. Іванов).

В контексті даного підходу пасіонарність визначається не тільки як особистісна властивість, але ще і як біологічна ознака, викликана мікромутацією. Пасіонарність, на думку Л. М. Гумільова та К. П. Іванова, є спадковою ознакою, тобто вона генетично детермінована, а пасіонарний генофонд розсівається по популяції шляхом випадкових статевих зв'язків. Число пасіонаріїв нікчемне, але вони за рахунок своєї надмірної енергії створюють етнічні системи. Тобто пасіонарність викликається мутаціями та генетично наслідується.

Психофізіологічний підхід в дослідженні пасіонарності (Л. Л. Васильєв, М. В. Голіков, Л. П. Павлова).

Даний підхід спрямований на пояснення становлення основних механізмів пасіонарності у мозковій нейрональній системі, які, на думку Л. П. Павлової, починаються з розгортання «максимізації дії». Вченими, які працювали у цьому напрямку, була розроблена ергографічна модель, яка допомагає долати гостре стомлення, виявляє людей «довгої волі» із зростанням надмірної енергії по ходу діяльності, у яких не має «запасу» енергії, але є величезний резерв фізіологічної лабільності — високий адаптаційний потенціал пасіонарія.

Загальнопсихологічний підхід (Л. М. Гумільов, С. П. Диков, В. О. Мічурин, В. М. Русалов).

«Пасіонарність» як категорія загальної психології може виступати специфічною характерологічною домінантою, непереборуваним внутрішнім

прагненням (усвідомленим або, частіше, неусвідомленим) до діяльності, спрямованої на здійснення якої-небудь мети (часто, на думку Л. М. Гумільова, ілюзорної). Виходячи з означених припущень, пасіонарії, дійсно, перш за все люди пристрасні, їм, як підкреслював Л. М. Гумільов, властиві такі риси, як жадібність, пристрасть до насолоди, владолюбство, честолюбство, заздрість, пихатість [1]. Пасіонарії можуть освоювати ширший спектр соціальних ролей не тільки завдяки високій активності взаємодії зі світом. На думку Л. М. Гумільова, пасіонарії — це люди «довгої волі», тобто вольові, такі, що володіють високою саморегуляцією діяльності. На жаль, жодне з тверджень, які дійсно представляють інтерес з точки зору психології, автором не були обґрунтовані, тому ми можемо робити припущення про природу та внутрішньопсихологічне походження пасіонарності особистості. На наш погляд, саме відсутність чіткої теоретичної та емпіричної бази в дослідженні пасіонарності дозволяє нам робити акцент на її психодинамічному походженні, яке в подальшому дозволить по-новому класифікувати характер особистості з урахуванням ступеня вираженості пасіонарних рис.

Диференціальний підхід (Л. М. Гумільов).

Л. М. Гумільовим була зроблена спроба диференціювати особистості за ступенем вираженості пасіонарності. Так, ним були виділені пасіонарії, непасіонарії, які, у свою чергу, поділялися ним на гармонійних та субпасіонариїв. Для пасіонариїв домінуючими є їхня потреба в активності, підвищена тяга до дії, непереборюване внутрішнє прагнення до цілеспрямованої діяльності, завжди пов'язаної із зміною оточення.

Всю останню і чисельно переважну частину людства, тобто непасіонариїв, Л. М. Гумільов розділив на дві численні групи: людей гармонійних і субпасіонариїв. Субпасіонарії несуть в собі негативні оцінювання вченого, який каже про негативну пасіонарність у їхньому характеру, він виділяє дві групи субпасіонариїв: більш адаптивну (нездібних регулювати жадання) і пасивну, близьку до явної патології (нездібних задовольняти жадання).

Група особистостей з нульовою пасіонарністю (або гармонійні) характеризуються здібністю до повноцінної адаптації до середовища, але не проявляють підвищеної цілеспрямованої активності, властивої пасіонариям.

Психоаналітичний підхід (І. С. Зіміна, К. Фрумкін).

Якщо Л. М. Гумільов вважав, що енергія пасіонариїв — це жива речовина біосфери Землі, активна геологічна сила, то К. Фрумкін підкреслював, що джерело психічної енергії розташоване не стільки у космосі, скільки у самій людині, тобто це є сексуальна енергетика. На наш погляд, психоаналіз не взмозі пояснити та семантично наповнити такі явища, як психічна втома, відмінності в життєвій силі тощо, тому й використовувати психоаналіз для дослідження пасіонарностей некоректно.

Але, на думку І. С. Зіміної, традиційні методи (діагностична бесіда, спостереження, аналіз результатів діяльності, проєктивні методики) можуть визначити енергетичний потенціал особистості (пасіонарії, персистенти,

субпасіонарії), наявність умов для реалізації наявного потенціалу, ступінь невротичності, якщо потенціал особистості використовується не повною мірою [2].

Гендерний підхід (Л. М. Гумільов, В. В. Розанов).

На думку Л. М. Гумільова, чоловіки більш пасіонарні, аніж жінки, у яких більш проявлений інстинкт самозбереження, що дозволяє їм уникати ризикованих дій та ситуацій [1]. Жінка (особливо жінка-мати) прагнучиме вижити там, де чоловік-пасіонарій буде у перших рядах у пошуку небезпеки. А до популяції гармонійних осіб Л. М. Гумільов відносить велику частину населення (як чоловіків, так і жінок). В. В. Розанов для вимірювання сили статі у чоловіка вводить восьмибальну шкалу, на вершині якої розташовані саме пасіонарії. Ми, спираючись на сучасні дослідження з гендерної психології (С. Бем, Є. Л. Базика, Л. В. Шподар та ін.), вважаємо, що і чоловіки, і жінки однаково здібні до прояву пасіонарності, тільки енергія цієї пасіонарності спрямована на різні цілі (аналогічно, як у поглядах Смекала-Кучери на природу спрямованості особистості, спрямованість «на себе», «на задачу» та «на взаємодію» також має гендерні аспекти).

Друга діагностична ознака пасіонарності, яка має гендерний окрас, — це сексуальність: сила і прояви відповідно до віку.

Порушення в прояві сексуальності стають видимими для психолога, коли не відповідають стадії психосексуального розвитку. На думку вчених, постановка діагнозу з позицій пасіонарності надає можливість надалі намітити шляхи подолання тих проблем, які виявляються в соціальних відносинах, але закладені в розвитку сексуальності людини [2]. Енергію пасіонарної особистості спрямовують в соціально-значущу діяльність (соціалізують), а наявні затримки в розвитку допомагають «прожити» в психоаналітичній терапії.

Психолого-педагогічний підхід (І. С. Зіміна).

Особистісна активність є основною складовою в розвитку людини. Тому причиною багатьох негативних наслідків у розвитку особистості дитини психологи і педагоги вважають пасивність сучасних дітей. В дитинстві, особливо на ранніх етапах онтогенезу, людина є максимально активною, рухливою, допитливою. Уся життєдіяльність — пізнання навколишнього світу і себе на цьому світі. На жаль, багато дітей вже в ранньому дитинстві привчаються до пасивності. Тому для збереження особистісної активності не тільки у формі рухливих ігор та інших форм фізичної активності, але і у вигляді різних стійких особистісних рис, формування пасіонарних рис на ранніх етапах онтогенезу є дуже важливою і актуальною проблемою.

Конкретні теоретико-емпіричні дослідження у цьому напрямку майже відсутні. Можемо навести результати дослідження І. С. Зіміної щодо особливостей пасіонарних рис дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [2]. На думку автора, пасіонарні діти активні, життєрадісні, зацікавлені подіями та явищами оточуючого середовища. Виділені І. С. Зіміною основні якості пасіонарної особистості дитини мають теоретичний і практичний інтерес.

І. С. Зіміна підкреслює, що всі ці якості стають соціально-значущими тільки при цілеспрямованій педагогічній дії з боку вихователів та батьків [2]. При відсутності такого цілеспрямованого, системного виховання пасіонарності означені риси в подальшому можуть перетворюватися на їхні антиподи. Активна діяльність може бути перетворена на деструктивність (прагнення до руйнування неживих об'єктів (вандалізм, тероризм); живих об'єктів (насильство, бійки, напади та ін.), отримання задоволення від руйнування, нападу, конфліктність, досягнення мети діяльності за допомогою агресії, залякування. Цілеспрямованість при неправильному вихованні в подальшому може бути спрямована на досягнення егоїстичних намірів або може носити асоціальний характер. Емоційність буде набувати форми імпульсивності, прагнення до переживання гострих емоційних відчуттів на межі стресу, домінують негативні емоції (ревності, агресивність, заздрість, образливість та ін.). Комплементарність буде носити негативний характер, коли дитина шукатиме в оточенні «чужих», що буде проявлятися в складнощах протікання адаптаційного періоду. Здатність до наднапруги зберігається, але проявляється при егоїстичній мотивації мети (за отримання матеріального заохочення) [2].

Становлення пасіонарних якостей та їхній перехід у соціально значущу діяльність відбувається впродовж всіх періодів дитинства, але найбільш сензитивними щодо формування цієї характеристики є дошкільний та молодший шкільний вік..

Пасіонарність дошкільників, за І. С. Зіміною, характеризується високим рівнем рухової активності. Маленькі пасіонарії енергійні, допитливі, рухливі, емоційні. Але їхня пасіонарність знаходиться на стадії розвитку, потребує постійних психолого-педагогічних впливів дорослих: в області емоційної сфери (від простих і нестійких емоцій до складних, контрольованих), вольової сфери (розвиваючи наполегливість, цілеспрямованість), потребової (розвиваючи потреби від вітальних до ідеальних). Ігрова діяльність і експериментування — область додатку пасіонарних зусиль. Недаремно по активності і творчості ігрової діяльності можна прогнозувати майбутню трудову діяльність дорослої людини. Тобто у дошкільників закладаються основи ділової (діяльнісної) пасіонарності.

Пасіонарність молодших школярів, на думку автора, переважно спрямована на отримання знань [2]. В молодшому шкільному віці фактично відбувається виокремлення самостійних видів пасіонарності — інтелектуальної та діяльнісної [2]. Діяльнісна пасіонарність молодшого школяра удосконалюється через суспільну діяльність в учбовому колективі, в цей період відбувається пошук застосування своїх здібностей, ділової активності, тому молодші школярі схильні міняти область захоплень дуже часто. Але, на наш погляд, подібна диференціація видів пасіонарності є некоректною, оскільки через виділення окремих її видів втрачається «пасіонарний дух» особистості, унікальність цієї особистісної характеристики, яка робить суб'єкта діяльності неповторним та завзятим.

Дослідження пасіонарності як чинника девіантної поведінки (Д. Г. Давидов).

Психопрофілактична робота з людьми, схильними до девіантної поведінки, у світлі пасіонарності бачиться як підтримка певного гомеостазу: задоволення основних потреб; підкріплення соціально-прийнятних форм поведінки; блокування шляхом покарання неправильних форм поведінки тощо.

Як нами було сказано вище, в існуючій літературі проблема пасіонарності відображена слабо, але проведений аналіз дозволив нам побачити можливість впливу пасіонарності на формування девіантної поведінки. Це пов'язано з тим, що пасіонарність не пов'язана з етичними установками особистості, а відповідно активність пасіонаріїв може бути спрямована як в соціально-корисну сторону, так і у бік асоціальної поведінки аж до злочинної (ця негативна тенденція посилюється тим, що пасіонарні особистості заради досягнення своєї мети можуть ігнорувати інтереси інших людей і потребу у власній безпеці) [5].

Крім того, саме пасіонарна поведінка, незалежно від її спрямованості, зв'язана з ігноруванням інстинктів самозбереження, тобто вона часто представляє загрозу для здоров'я, призводить до захворювань і передчасної загибелі. Спроби ж примусово обмежити активність пасіонаріїв безрезультатні, оскільки їх діяльна енергія все одно знайде вихід у вигляді деструктивних вчинків. Крім того, неможливість реалізації цієї активності буде пов'язана для пасіонарія з досить сильним психофізіологічним стресом і загрозою розвитку психосоматичних захворювань [5].

Отже, поряд з іншими контекстами в дослідженні пасіонарності, вона може бути розглянута як одна з передумов розвитку погроз здоров'ю людини, а розкриття суті пасіонарності сприятиме повнішому розумінню механізмів девіантної поведінки, розробці конкретних технологій з її корекції та попередженню погроз здоров'ю.

Таким чином, можна констатувати, що дослідження пасіонарності виявляє багатозначний і різноплановий смисловий зміст цього особистісного феномену. Разом з тим до сих пір пасіонарність як проблема і об'єкт саме психологічного дослідження визначена нечітко. У проаналізованій нами психологічній літературі пасіонарність як цілісне психічне явище вивчена недостатньо послідовно; психологічні чинники розвитку пасіонарності в процесі становлення особистості не структуровані; психологічні умови оптимізації особистісної пасіонарності як наявність в навколишньому міжособистісному середовищі таких якостей, які доповнюють, гармоніюють з особистісними якостями конкретного індивіда, залишаються поки що слабо розробленими. Тим самим виникає суперечність між гострою необхідністю досліджувати пасіонарність особистості і фактичним рівнем розробленості даної проблеми в психологічній науці.

Зокрема, на наш погляд, зовсім не вивчений акмеологічний аспект розвитку особистості в контексті її пасіонарних рис. Дана суперечність створює проблему, суть якої в тому, що особистість розглядається ізольовано, поза найближчим особистісним контекстом, тим самим пасіонарність зовсім ігнорується як чинник особистісного зростання.

Але аналіз нечисленних першоджерел дозволив виділити деякі наукові підходи в дослідженні пасіонарності, а саме, біогенетичний, психофізіологічний, загальнопсихологічний, диференціальний, психоаналітичний, гендерний, психолого-педагогічний підходи та дослідження пасіонарності як чинника девіантної поведінки.

Список літератури

1. Гумилев Л. Н. Этногенез и проблемы этнической психологии / Л. Н. Гумилев, М. И. Коваленко // Актуальные проблемы этнической психологии. — Тверь, 1992. — С. 43–47.
2. Зимина И. С. Диагностика пассионарности личности с точки зрения психоанализа / И. С. Зимина // Вестник психоанализа. — 2010. — № 1. — С. 23–27.
3. Васильев Л. Л. Принцип доминанты в психологии / Л. Л. Васильев // Вести ЛГУ. — 1950. — № 9. — С. 32–38.
4. Голиков Н. В. Важнейшие проблемы, поднятые А. А. Ухтомским, и их значение для современной физиологии / Н. В. Голиков // 90-летие академика А. А. Ухтомского. — Л., 1975. — С. 30–44.
5. Давыдов Д. Г. Пассионарность как фактор отклоняющегося поведения / Д. Г. Давыдов. — Материалы междисциплинарной научно-практической конференции «Здоровьесберегающие образовательные технологии». — М.: СГА, 2007. — С. 67–79.
6. Павлова Л. П. Следовые процессы как основа изменения работоспособности при упражнении и работоспособности по И. И. Сеченову / Л. П. Павлова // Нервная система. — 1970. — № 11. — С. 105–113.
7. Русалов В. М. О природе темперамента и его месте в структуре индивидуальных свойств человека / В. М. Русалов // Вопросы психологии. — 1985. — № 1. — С. 45–58.

О. Г. Васютинская

соискатель кафедры дифференциальной и специальной психологии Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНОЙ ПАСИОНАРНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Резюме

Статья посвящена состоянию разработанности проблемы личностной пассионарности. Пассионарность рассматривается как совокупность свойств психики и качеств личности, обеспечивающих ее активную жизненную позицию, направленных на совершенствование личности и общества, базирующихся на личностной активности и имеющих общественную значимость: целенаправленность, способность к преодолению препятствий и к сверхнапряжению, комплементарность, адаптивность, развитую интуицию, конструктивную агрессивность и зрелую эмоциональность. В исследовании пассионарности выделяются биогенетический, психофизиологический, общепсихологический, дифференциальный, психоаналитический, гендерный, психолого-педагогический подходы и исследования пассионарности как фактора девиантного поведения

Ключевые слова: пассионарность, личностный потенциал, характерологическая доминанта, жизнестойкость личности.

O. G. Vasyutinskaya

competitor of department by a differential and special
psychology of the Odessa national university of the name of I. I. Mechnikov

**RESEARCH OF PERSONALITY PASSIONARITY IS IN MODERN
PSYCHOLOGY**

Summary

The article is devoted the state of developed of problem of personality passionarity. Passionar is examined as an aggregate of properties of psyche and qualities of personality, providing its active vital position, directed on perfection of personality and society, being based on personality activity and having public meaningfulness: purposefulness, capacity for overcoming of obstacles and to сверхнапряжению, комплиментарность, adaptiveness, developed intuition, structural aggressiveness and mature emotionality. In research passionar is selected biogenetic, psychophysiology, general psychological, differential, psycho-analysis, gender, psyche-pedagogical approaches and researches of passionarity as a factor of deviant conduct.

Key words: passionarity, personality potential, character dominant, hardiness of personality.